

МИЛЕТА АЋИМОВИЋ ИВКОВ

ПУТОВАЊЕ, СВЕДОЧЕЊЕ И РАЗУМЕВАЊЕ

САЖЕТАК: У тексту се хронолошки прати, представља и у интерпретативни опис преводе дводеценијска путовања Петера Хандкеа просторима бивше Југославије, нарочито путовања по Србији, источној Босни и Космету, као и његове посете Хашком трибуналу и, из њих произашли, критички тонови и увиди. Са намером да се разумевању приведу његови лични и стваралачки пориви, мотиви и учинци, пажња се усмерава и концентрише на његова уочавања сложености балканских сукоба и необјективности извештавања и разматрања у западноевропским медијима и политичкој елити. То ове текстове чини илустративним сведочанствима и критичким интерпретацијама које имају вишеструку документарну и литерарну занимљивост и вредност.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: граница, неправда, путовање, посматрање, опис, рат, сведочење

Настајали у дводеценијском низу – од завршне деценије прошлог до краје прве деценије овог века – текстови Петера Хандкеа, сврстани у књигу (*Историја иза њријовесити*, Прометеј, Радио-телевизија Србије, Штампар Макарије, Српско народно позориште, Београд – Нови Сад, 2020) по хронолошком реду настајања, нуде прилику да се изнова читају и накнадно приведу сталоженијем вишедимензионалном разумевању. За то има подоста разлога, а они нису ни чисто књижевни ни сасвим политички. Мада су у њима књижевност и политика срасли у наоко чудан и неиздиференциран склоп интензивних доживљаја, јасних увида, јетких коментара и поетских акцената.

Иако их у целину уједињују самосвесна, јасно одређена и усмерена, стваралачка намера објашњена кроз наглашено лични однос, потом класично драмско јединство простора, места и времена, у обликовно-типолошкој равни ови текстови се пред читаоцем јављају различито именовани, као: есеји, путописи, повести, приче, извештаји, записи и забелешке. Та њихова разноименост (која може да буде и резултат ауторске неодлучности и успутне немарности, па и незаинтересованости за строже морфолошко и типолошко одређење) потпунијем доживљају и разумевању нимало не смета, чак их богати, јер нуди извесну полиперспективност у приступу и пријему. А како су сада по први пут сабрани у целину, они више указују на временом, накнадно, успостављано јединство ауторске идеје и намере да путовањем и бивањем казује и сведочи, него на нарочито одговоран и доследан однос према жанровским конвенцијама. Овакви текстови због сложености заснова и различитости у предмету, облику и начину описивања и не могу да одговоре претпостављеној жанровској једнообразности, они су нужно и неминовно вишегласни, скоро хибридно изграђени. Због тога поднаслов књиге „Есеји о Југославији”, у основи и оквирно, одговара њиховој доминантној природи (структури) и карактеру. Њиховој намери да буду лично сведочанство, сачињено од материјала историје, политике и непосредно доживљене стварности.

Полазећи на пут као „туриста”, појединац на своју руку, што значи и „о свом трошку”, Хандке је кренуо опремљен одређеним сазнањима о „распаду такозваног ’Титовог царства’” – бајколике и утопистичке, митске, „Девете земље”. Силазећи јужно од аустријских и словеначких страна (мајкине постојбине), Хандке је доспео у тада већ скраћену Југославију, Србију и Београд – централну тачку за краћа и дужа путовања у Подриње, Босну и Космет, кушајући тако, поред осталог, и „чаробну уметничку гостољубивост Балкана”. Са наклоношћу казујући како се тада у Србији није „одомаћио”, али и да себе уопште није „доживео као странца”.

Имајући, дакле, од почетка удвојену визуру: путника са стране и присно прихваћеног, помало домаћег, дошљака, он је дошао у прилику да драматична дешавања сагледа, појми и оцени објективизованим начином западноевропског човека несклоног превеликом емотивном приањању уз предмет посматрања и испитивања, али и присном топлином пријема и непосредношћу односа загрејаног радозналост придошлице, који хоће да, без предрасуда, сагледава, разумева и описује људе и појаве са којима се суочава.

Управо је та вољна и тврдокорна неспремност да се прихвати и присвоји (поунутрашњи) било какав стереотип и предрасуда у

вези са Србијом и Србима, најпре, овом путнику, ходачу и критички ангажованом писцу хладне главе, тврдог пера и отворених чула, пријемчивог за слике пресног „обичног” живота, била од највеће користи у програмском супротстављању Западним медијима и штампаним средствима информисања – молохом „актуелности без памћења”. Препознајући у њима тенденциозно изливан „отров” и „порнографију речи”, он се није суздржавао да их демистификује и оголи до мере неупитног разумевања, као и да иступе појединачно јасно критички одреди и дисквалификује.

Такав је случај са јавним залагањем Милана Кундере за спасоносним одвајањем Словеније и Хрватске „од српског Балкана”, са циљем њиховог везивања за „аветињску ’Средњу Европу’” (присетимо се, потврде ради, шта су о њој писали Данило Киш и Мило Дор). Или са активирањем још од Метерниха знане идеолошке лозинке о великосрпској опасности, а за рачун остваривање идеје хрватског великодржавља као нечег што је „неупоредиво стварније или делотворније, или масивније, или одлучније него легендама храњена зрна српског сна што се никада нису саставила у једну јединствену идеју моћи и политике”.

Таквих примера има много и они су, као базични аргументи за његову тежњу ка критичком сагледавању и тумачењу (гледању на оба ока), ка објективности и истинољубивости („Стало ми је једино до правде” – рећи ће одважно), расути дуж целе књиге. Они су њени угаони каменови око којих се и даље воде жучне распре и у политичко-идеолошкој сфери распаљују енергије искључивости и нетрпељивости, што довољно казује о њиховој валидности, пуноважности и живој актуелности. Али његова је намера сложенија и далекосежнија од полемичког указивања на медијско кривотворење, мада он свој интелектуални хабитус успоставља на опортунизму према доминантном западном мондијалистичком и неоколонијалном дискурсу. Он жели да „прича” о својим летњим и зимским путовањима кроз ратном похаром захваћена подручја и да његова прича, као оживљено сведочанство („Долази ли данас уопште још у обзир писац као сведок?”), обухвати, пропита и уверљиво представи сву многострукост живота балканског човека, као и културолошку основу на коју је постављен и на којој опстојава и траје.

Истина живота је његова ужа интересна сфера, а у вези са њом и политика као поље моћи и манипулације. Према њима је био усмерен његов испитивачки поглед, трезвен ум и радознао, отворен, неспутан дух. Отуда је било могуће да проницљиво опажа, интензивно доживљава, тумачи и разумева толике слике и призоре – од „поезије” пејзажа, до слика разарања и патњи.

Пут у Србију, „исконску земљу, где теку само реке, а мора нигде на видику”, Хандке није започео са унапред постављеним, појединачним и уско дефинисаним циљем. Нити је на пут кренуо по задатку, у било чије име и за било какав нелични интерес. Путовао је са пријатељима, нашијенцима, који ни сами, осим везе порекла и околности да бораве и раде у Западној Европи, нису били нарочито упућени у нововремено дешавање историје у балканском караказану, „Другој Европи”. Хандке је сазнавао путујући, посматрајући, боравећи и разговарајући. Све време бележећи утиске и запажања, формирајући грађу за текстове које читамо.

Сама књига је формирана од, начелно, два типа текстова. Једни су записи са путовања из 1996, 1999 (2000) и 2009. године, док се други део односи на извештаје и причу о раду Хашког трибунала (2003), суђења Слободану Милошевићу (2006) и разматрање случаја Драгољуба Милановића (2011), који је као „мета освете”, једини у Србији осуђен због одговорности за жртве при натовском бомбардовању централне зграде београдске телевизије.

Ту различитост текстова (старији) читалац лако запази и кроз њих се креће као кроз сопствено живо сећање; кроз пределе познате и присне, за које је био уверен да могу привући радознало око странца својом замамном лепотом парадоксално спојеном са честим разарањима.

Ратовање за наслеђе бивше Југославије било је претежно грађанско-верско и оно је на терену цртало нове националне границе. У колоплету и на ободу тих драматичних дешавања, као савременик, објективизовани посматрач и сведок, нашао се својевољно и Петер Хандке. Али не да навијачки помогне некој од сукобљених страна, мада је, каже, „немогуће држати своје Ја сасвим по страни, бележење би”, додаје са поетичком освешћеношћу, „било неистинито и нестварно” него да увиди и непристрасно разуме разлоге и суштину трагичних сукоба на подлози геополитичких сазнања о планираном разарању драге му Југославије коју је, како одрешило закључује, „Европа издала”. И он је вољно, авантуристички, и не без ризика, кренуо траговима „тоталног рата” и „траговима ратне штете уздуж и попреко јужне Србије” (трагом последица дејства „Сједињене ратничке демократије”) да походи неке од њених несрећом и трагедијом захваћених места, предела и људи. Да би, касније, у дистанцираном миру, пратећи „траг памћења”, изградио текстове о тим упечатљивим походима.

Прво описано путовање било је према рекама Дунаву, Сави и Морави (ти су утисци били толико интензивни да су постали основа за обликовање сложенијих наративних структура, какав је роман *Моравска ноћ*). Друго путовање било је усмерено према

Дрини, Босни. Потом је уследило крстарење Србијом, са дужим боравком у Београду, а на концу одлазак на Космет, у Велику Хочу. Хандке је, заправо, боравио у зонама сукоба, њиховим неуралгичним тачкама, граничним регијама. Отуда долазе живописност и драматичност које, делимично, садрже његови описи. А из њих, као резултат стваралачке намере, произилази утисак репрезентативности и уверљивости.

Слике и описи које Хандке ствара, поред препознатљивости, имају и додатну вредност. Једна од њих је шира захваћеност и психолошка продубљеност атмосфере и прецизна карактеризација личности које слика. У Бајиној Башти и околини то су лиризоване, развијене и епифаничне, слике околних предела планине Таре чији пејзаж одликују: „Одасвуд нежна валовитост ливада и воћњака, ритмички прекидана и осветљена тмина четинарских шума, и у таквим светлинама, уместо сраслих села, у најбољем случају, расејана насеља и, по правилу, појединачна гумна”. Потом и необични људи, какав је месни библиотекар који чита и воли Песнину поезију, има резервисано, издвојено мишљење о догађајима, са којим прелази Дрину, посећује Братунац и суочава се са болним сликама сукоба и последица. Потом походи и Сребреницу, у којој оно што је у Западној Европи о њеној трагедији писано покушава да доведе критички доведе у везу са оним што непосредно чује и види. А оно што непристрасно запажа и закључује, ту медијски распрострајану једнодимензионалну слику умногоме проблематизује и обезличава.

Нарочиту упечатљивост у доживљају и опису доноси посета Вишеграду: Андрићевом граду, мосту на Дрини. Ту Хандке дубоко проживљава и присваја дух места – провинцијалног и незнатног по изгледу, али богатог симболичким смислом проистеклим из Андрићеве прозе. Међу упечатљивим доживљајима и сликама-сценама које га представљају издваја се посета православној цркви на брду (вероватно Биковцу) и гробљу поред ње. Излазећи из храма, са службе, Хандке, поред обредно-обичајних радњи, запажа и карактеристично вишегласно „плакање крај надгробних споменика”, при чему су „сунђери и мараме, уместо за брисање површина гробова [...] коришћени за очи”. У тој вишезначној слици уписано је и једно типично својство Хандкеове књижевности – обиље добро запажених, извојених и сажето осликаних, а карактеристичних, појединости („описивања слика, осликавања, низања слика”) из којих може да се испреда животна прича, у било ком (под жанровском облику и виду. Такве „минијатурне слике” он зове „арабескама”. Те су „арабеске”, осмозом лепоте и смисла, суштински прожеле и обележиле његове путописне текстове.

Такве памтљиве слике које заблесну животношћу и лепотом нису издвојен сегмент у Хандкеовом паноптикуму. Поред природних лепота на које као пасионирани шетач није имун, он са нарочитом сасређеношћу настоји да запази и у опис преведе појединости које су у вези са ратним сукобима који га, чини се, каткада више заокупљају. Једна таква је, такође, вишеградска и веома упечатљиво илуструје његово настојање да разуме карактер босанског сукоба и однос Срба према њему.

Разговарајући, при посети гробљу, са вишеградским Србима, он је чуо гласове јетког прекора на рачун НАТО-а и немачког учешћа у ратној кампањи, потом и гневне исказе о томе како са локалним Муслиманима неће више да имају ништа. У такве изјаве, у коментару, пажљиви слушалац и записивач, каже, отворено сумња, јер живот увек удеси да друкчије буде; да се пријатељства међу различитим, кад несрећа мине, опет склапају. Али оно што је на њега оставило јак утисак јесте сазнање да и кроз тако ужурбан и „збркан” говор који је илустровао „гнев народа”, није провејавала ни трунка, ни тон „мржње према Западном свету”. То и слична уверења су имала нарочито значаја за формирање његовог доживљаја Срба у рату и Срба уопште и његове искуствено засноване књижевне антропологије.

У њој искуство граничности има засебно, значењски издвојено место. Истиче се оно стечено на самом Космету. Најпре у српској енклави Северна Митровица, а потом и преко границе реке Ибар у јужном, албанском делу града. Разумевање „стешњености” српског положаја и одлучности да се не одступи, ту се Хандкеу ујаснило као јак вољни моменат који проистиче из историјске самосвести и дубоких националних традиција. То је препознатљиво наслеђе у његовој свести добијало на значају утолико више што се у јужном делу града и местима у дубљем залеђу (Приштина, Малишево, Лапушник) осведочио у живу снагу анимозитета према свему што се означава као српско. Тај антицивизацијски напон и гест потпуне незаинтересованости за живот заједнице преко реке, за другог и другачијег, који има дубље расне и религиозне корене и који се у високом степену контролисане и усмераване агресије испољава неспутано и активно, постао му је мера ствари – критеријум за разумевање трагичности сукоба и за лично, емотивно и хуманистичко, опредељивање и саживљавање.

Једнонедељни боравак у енклави Велика Хоча и разговори „са нотесом на коленима и оловком у руци”, а поготово склоност локалног становништва ка приповедању „када му није задат никакав правац” (епски смо народ), омогућили су му додатне увиде у сведени и изоловани начин живота у коме се не одлази ни у

суседно албанско село. Бивајући одвојени као два континента, они су путописца подстакли да их, ипак, смело и радознано поближе упозна. Без обзира на околност да, ако и нису „јасно завађена”, они јесу „једно другом коначно из памети нестала села”. Препешавши невелику „међузону” и нашавши се, „окружен зовом кукавица” и на изненађење мештана, са друге стране као „улез” у албанском селу, он се сусрео са изненађеним, занемелим погледом старе мештанке у чијим је очима разазнао „безгласни ужас који је извесно, готово неодређено време растао” у њој. Тај драматични увид је довољно индикативан и репрезентативан за доживљај и опис актуелног косметског стања националне подељености, и његово дубинско разумевање. А „зов кукавице”, који је као језиви симбол пратио његов поход, жива је фигура пометености и прикраћености живота, виђеног у косом светлу трагичког апсурда.

Засебну групу текстова у новоформираној целини „Есеја о Југославији” чине текстови посвећени раду Хашког трибунала, процесу против Слободана Милошевића и, у завршници, опис случаја директора телевизије у време бомбардовања Драгољуба Милановића. Њихова тема је (гео)политика, правна (судска) процесуалност, медијско извештавање и сличне радње. А оне се постепено свде у жижну тачку коју писац једноставно зове „очевидност или истинитост”. Оне су његова сфера интересовања, перспектива посматрања и исходна равна.

Казујући како је у „младости, још пре студирања правних наука, са одушевљењем [...] посећивао судове и затворе”, јер су га занимали „јунаци историје”, и како се својевремено залагао да помогне оптуженом брату (на то указује и активирање навода из Селимовићевог романа *Дервиш и смрт*), Хандке индивидуално-психолошким разлозима оснажује одлуку да у Хагу самостално, као посматрач, прати процес.

Помно посматрајући процесне радње, повезујући их у кохерентну логичко-правну целину, он је брзо увидео недоследности, пукотине и одступања од прокламованих начела. У опису који нема нарочиту књижевно-уметничку занимљивост и вредност, он је поступно, са местимично истицаним примерима, демаскирао рад Трибунала и увидео његови изразиту, чак искључиву, политичку функционализованост (данас су то општа места). Да би, без увијања, одсечно изнео сумњу у „коначну кривицу окривљеног” и увид да је Милошевић „унапред осуђен”. Од тог часа, све виђено почиње да се у његовој свести, и у тексту, слаже у низ очигледних контраргумената не само оних које запажа у судници и, касније, у хелији оптуженог већ и оних који долазе из новинских написа.

Због тога што је „изокренути свет постао [...] стварност”, он увиђа како се организација „Лекари без граница”, „против Хипократове заклетве”, ставља у службу светских моћника и како се, то је занимљив пример, француски лист *Монд* залаже за забрану Кустуричиног филма *Подземље*: „зато што му је копродуцент била српска телевизија”, а потом да је Хашки трибунал „предност давао албанским сведоцима”. Иако му се то учинило незамисливим, он се непрестано осведочавао у основаност и истинитост свог увиђања и закључивања и тако посредно запажао и откривао бројне недоследности и чак зачудности у поступању Трибунала. Све га је то водило закључку о потпуној политичкој инструментализованости свих процесних радњи и додатних, спољних, активности у вези са суђењима. Из тог разлога суд му се учинио као велико „позориште”, а неки новинари као „пресуђивачи унапред”. Све то га је додатно подстицало да у описном демонтирању такве логике и поступака доследно истраје. Отуда овакви текстови који, начелно, нису очекивани од оглашеног писца књижевне фикције, али јесу, као лично сведочанство, срасли са његовом интелектуално-поетичком логиком критичке ангажованости и субверзивности. А све то за рачун спознавања и истицања правичности и истине, као јединих залога његовог присуства и бављења.

Руководно начело засновано на потреби да се увиди и огласи „неправда” у било ком њеном друштвеном виду, довело је Хандкеа у ситуацију да и у самој Србији запази њено деловање. Случај Драгољуба Милановића му се учинио сасвим подесним за то, будући да је он постао „мета освете” као „једини човек који је одговарао за дејства „Северноатланске одбрамбене организације” у рату против Југославије”. Али је он, то је као својеврстан парадокс Хандкеу посебно занимљиво, „оптужен, осуђен (и једно и друго од стране тужилаштва сопствене земље, поражене од западних сила)”. И по правдољубивом нагону да се заложује за слабог и стигматизованог, он је и у његовом судбинском расплету препознао уплив сродних силница менихејски злоделне политичке логике која не рачуна са заштитом појединачног живота већ са сопственим разлозима, интересима и трајањем. Све то га је подстакло да се тиме позабави, јер је, како изриком каже, то „прича коју морам да причам”. Та је прича двоструком перспективом одређена. Једна је прича самог Милановића кога у затвору Хандке посећује, а друга је сачињена од казивања и коментара самог писца. Предмет и једне и друге је оно што се дешавало с пролећа 1999. године „током три месеца овог искључиво унилатерарног рата бомбама”.

У њиховим сведочењима и коментарима (одвојеним и спојеним „причама”) указује се на дволичност западног света/западних сила,

помињу се места злочина (Варварин), и тзв. „Грешке НАТО-а” које „нису ратни злочини”, као аргументи против уверења о искључивој одговорности овог осуђеника. И он је, такав се закључак посредно стиче, више жртва него виновник. Због тога је заслужио пажњу и разумевање овог, критичком просуђивању великих догађаја савремености и њиховој литераризацији, склоног писца.

Премда нису настајали са унапред изграђеном намером и планом да буду делови заједнице, текстови Петера Хандкеа са вишезначним поднасловом „Есеји о Југославији” сада излазе пред читаоца у свом накнадно установљеном целинском виду. Питање шта они, опет, и коме говоре, мораће да се постави, чак и у заостренијем виду, јер у талогу времена и они губе од актуелности и вредности.

Једно је јасно – говоре о самосвесној и одлучној намери њиховог творца да се упуте тамо где је савремена западна цивилизација и њена политичко-војна сила видела подручје кризе и одредила изгредника који озбиљно угрожава њену прокламовану уређеност и стабилност (излишно је рећи да су ти реметиоци, опет, Срби!). Тај творац/писац, који је још раније стекао углед човека који заузима опортун став спрам њене идеолошки подржане и медијским кампањама прокламоване хумане организованости, монолитне савршености и правичности (тзв. *великих нарација*), вољно се тако обрео на европском југоистоку и словенском југу; на централном Балкану који је деценијама био простор државе Југославије.

Тамо је он у дугом низу година, при бројним доласцима и шестарењима, из непосредне близине, на терену, у пресном животу, увидео да ствари у рату за југословенско наслеђе не стоје ни изблиза онако како се у западним медијима представљају, и одлучио да о томе критички проговори. Тако би могли да се опишу оквирни, спољни мотиви виђени као подстрек за настајање ових текстова, а њихова унутрашња логика иште и нешто субјективније доживљених подстицаја (околности, порива, интереса) и на њима изграђеног додатног разумевања.

Једноставно речено – на примеру новог унутрашњег балканског рата и процеса који су му последовали, он је уочио да западне државе и НАТО савез поступају мимо међународних закона и да искључиво кажњавају једну страну, чинећи тако неправду, док, на другој страни, кроз механизам хашких процеса настоје да обликују нову стварност, нове идентитете, и нов поглед на историју и будућност народа на Балкану. Речју, настоје без скрупула „произвести историју? Произвести епоху?” Томе се он беспоговорно интелектуално-критички супротставља.

На другој страни, у подручју емотивног доживљавања и заинтересованости, он показује да га интензивније занимају случајеви Милошевића („бившег председника кога је сопствена држава испоручила међународном суду!?”) и Милановића (једине жртве домаће правде због дејства „даљинских ратника”), као репрезентата неправично оптужених и кажњених „јунака историје”, него посредовано актуелизовање и афирмација српског питања на Балкану и у Европи. Отуда у његовом случају не треба олако потезати овештале представе о нашем традиционалном гостопримству, услужности (па и сервилности) према угледним странцима, и њиховој љубави за нашу земљу, људе и обичаје, јер се у овим текстовима за њих неће наћи превише, сасређених и концентрисаних, описа и интонативно подигнутих израза и речи. (Има их, али нису примарне, а ни за обликовање смисла текста непобитно важне.) Пре се може говорити о постепеном обликовању Хандкеовог хоризонта сазнања о Србима, које није лишено критичких опаски, и повремених изразитијег усмереног интересовања, везивања и емотивног приањања за њихову историјску у егзистенцијалну стварност. Али то може да буде и самодовољан гест хуманистичког разумевања, без нарочите, дубље, сложеније и обухватније, сазнајне заинтересованости.

Једноставно речено, чини се да је Хандке на простору бивше Југославије превасходно имао и следио свој, самобитно свој, интелектуални и списатељски интерес. Све што је у његове савитљиве оквире могло да се по рубовима „приче” уклопи, а што се нас тиче, нашло је места довољно за илустрацију и подстрек за друге: за друго и друкчије путовање и истраживање од овог које је он, без идеолошког плана и предрасуда, учинио и о коме је литерарно сведочио.

Околност да је оно за нас постало прворазредни аргумент потврде и одбране – друго је питање. Оно са књижевношћу (ови текстови хоће да буду књижевни) нема превише активне и продуктивне везе. Чак може да се местимице узме, у нешто заоштренијем виду, и као конструктивни прилог проширивању наше критичке антропологије. Али како ми не волимо таква сагледавања и самеравања, Хандкеов ангажман ће и даље вредносно опстојавати на засебном и истакнутом месту наше јавне свести; месту које му је, углавном, одредила наша окоштала и инертна интелектуално-политичка прагма. А када то мине, остаће у овим текстовима да трајније светли само оно што је књижевно-уметнички и културно-сазнајно релевантно и вредно.

Шта је то у овим текстовима изразито књижевно и вредно? У ужем опсегу слике „поезија” пејзажа, дата у сведеним описима

и бојама. Често са дискретно унетом личном, емотивном нотом. Такви се описи местимице јављају на подлози пишчеве склоности ка усамљеничком шетању, пешачењу. И он је, као толики други у књижевности, русоовски „усамљени шетач”. У другим његовим нефикцијским текстовима јавља се тај (лајт)мотив. Књига *Јуче, на њуџу* је по томе карактеристична. У једном њеном кратком запису (а од таквих текстовних делова сва је сачињена!) одређена је сама перипатетичка суштина те корисне склоности, навике: „Јуче, на путу у пуст предео крај Serrabone: ходањем сам у ред довео колебљиво срце, и то ћу и данас урадити, и сутра опет” (2007, 239). Јасно је – тамо где „колебљиво срце” осенчи доживљај, опис и исказ („у нетакнутој спокојности”), близу смо лирско-меланхоличне интонације текста: ретке, али уметнички ефектне стилизације, која је вреднија утолико што је карактер текста у коме се јавља, мада наоко путописан, ипак нелирски.

У ширем виду вредност уметничког у овим текстовима повремено задобијају и описне карактеризације људи које писац среће. Ти кроки-портрети (другари сапутници, бајинобаштански библиотекар, поп Миленко из Велике Хоче и др.) постају упечатљиви и памтљиви, јер су, по правилу, оживљени неком издвојеном менталитетском и психолошком цртом. Извесну уметничку вредност стиче и дискретни морализам – склоност ка разумевању тегобног стања којим су захваћени они које писац среће и посећује, пошто је уочавање и осветљавање *нејправде* његов категорички императив. Отуда потиче полемичност и апелативност неких од текстова.

Управо због те императивности, поимање оног што се у широком виду сматра политичким, централно је подручје ових Хандкеових текстова. Оно је покретач сваког путовања, акције и геста. И у њему треба тражити његове најизразитије одлике. А како, по природи ствари, вредност таквих текстова временом неумитно чили, они ће из домена живе актуелности лагано бити измештани у големо подручје културне и књижевне историје. Стога ће чешће за њима посезати усмерени новинарски и политички, него шире засновани књижевни умови. Понеко ће се присетити врсне књиге Ребеке Вест и довести је у везу са овом Хандкеовом. Тада ће се јасније опазити колико су сразмерно ретки осврти, лишени предрасудних полазишта, западноевропских интелектуалаца на овај простор. И у том ће поретку и контексту ова књига налазити своју додатну вредност и значај.